

В. Винниченко

ТАЛІСМАН

В.ВИННИЧЕНКО

ТАЛІСМАН

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

В. ВИННИЧЕНКО

ТАЛІСМАН

Державний Науково-Методологічний Комітет Наркомосвіти
УСРР по секції Соцвиху до вжитку в установах Соцвиху
дозволив

~~58.071.~~

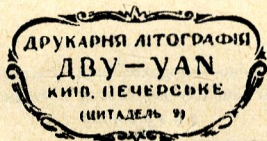

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Харків — 1930 — Київ

Ш3(2-96)5-044

Бібліографічний опис цього видання вмі-
щено в „Літопису Українського Друку“ „Карт-
ковому репертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати.

Зам. 511.

ТАЛІСМАН¹⁾.

Це вже виходило за межі всякого найміцнішого терпцю. То був не коридор політичних в'язнів, а якийсь допотопний хаос, над яким, неначе дух, заклопотано й без ладу вітав наш короткозорий староста в пенсне і вельосипедистському картузику.

Хто як хотів, так і робив. Тому не подобається його камера. Він бере свої манатки і без всякого вагання переходить у другу. Там, розуміється, зараз же з цього приводу гвалт, крик, протести, зібрання, дискусії. Тютюн викурювався з такою швидкістю, наче ним топили в кухні. Пошта не доставлялась, провалювалась. Газети ми не бачили. Передачі кралися по камерах і з'їдалися під ковдрами. Доходило до того, що замість шести грудок цукру почали брати по восьми, а то й по десяти. Все це не віщувало нічого доброго.

А найголовніше — побіг наш одсовувався в невідому далечінь. Без старости, без ладу в коридорі, без дисципліни в камері робити далі підкіп було абсолютно неможливо. Це було відомо навіть Задунаєву.

Правда, нас тікало небагато, всього сім душ срочних і безсрочних каторжан. Всі ми були зібрані в одній камері, всі більш чи менш негативно ставились до каторги і воліли бути на волі. Але цього було мало; для продовження підкопу треба було, щоб при-

¹⁾ Річ, про яку забобонні люди думають, що вона може приносити щастя або охороняти від халепи.

наймні в нашій камері, звідки вівся підкіп, була абсолютна дисципліна.

Ну, а це з нашим вельосипедистом улаштувати так само легко, як із струмочком що заклопотано й прожогом котиться з гори. Цей чоловік міг довести до сказу найлагіднішу людину. І не чим іншим, як своєю старанністю, усердям, клопотливістю. Ви його ніколи не побачите лежачим, е, ні: він весь — рух, турбота. Цілий день він біга з камери в камеру, чогось хвилюється, турбується, кричить, записує, одмахується. Волосся на лобі йому не висихало від поту і картузик промочувався з-під споду аж на верхній бік. Але все це було ні до чого. Він же сам робив так, що вся його метушня та старанність давала тільки шкоду. Як це йому щастило так устроюватись — не знаю. Але це був факт.

І понад усе він був меншовик та ще спеціаліст з аграрного¹⁾ питання. Досить було зачутись в якось кутку „одрізки“, „земля“, „хазяйство“, як картузик товарища Скрині вже там. А що він спішить завжди, то вривається в розмову наче бомба. І як аргументів в нього багато і всі треба яко мога швидше викласти, то він тріщить, мов ракета, маха кулаками, губить пенсне, кричить здолу, одбивається, як його хочуть спинити, і замовкає тільки тоді, коли його силою витягнуть до справ.

Крім усього, сам він з нами не тікав і його мали швидко одправити в заслання. Так що йому наш побіг особливо не болів. Ні, нам треба було такого старосту, який міг би дати лад хаосові і котрий сам був зацікавлений в утечі.

Але тут діло ускладнялось. Річ у тім, що певній частині коридору такий стан його подобався. Деяким просто „так собі“, а деяким з принципу. Принципальними прихильниками цього безладдя були анархі-

¹⁾ Земельного.

сти-індивідуалісти¹⁾), а найпаче голова їхній Залетаєв. В цій обстанові Залетаєв почував себе страшенно благодушно, спокійно й затишно, як у теплій ванні. Він цілими днями сидів по сусідніх камерах або лежав на койці поруч із Тимошкою й Замирайлом, своїми найближчими приятелями. Вони співали, грали в карти, робили вправи швейцарської та французької борні. Книжки Залетаєв зневажав і тільки тоді звертав на них увагу, коли не вистарчало папіросного паперу. Тоді він вибирав з найтоншим папером (найчастіш через це прихильність його спадала на нелегальні²⁾ видання і видирав з неї довгі стьожки. До протестів ставився спокійно, з гумором. Коли ж його дуже допікали, лице його насичувалось бурою кров'ю, сиві очі з білявими віями загострювались і він починав боронитись. Себто: підходив до найпалкішого протестанта, хапав його за барки, сильно, як грушу, тряс і рипів:

— Ти чого? Чого верещиш? Що треба? — А за ним зараз же підводились з койок Тимошка, Замирайло, Живчик, Архип і розминаючи руки, з інтересом поглядали на опонентів³⁾). Звичайно, що дискусія в такій поставі питання хутко переривалась і Залетаєв, заспокоївшись, з цигаркою в зубах, зробленою з проклямації „До всіх горожан“, вилізав на вікно, пацав ногами по стіні й виспівував:

На базаре сидит кот,
у него болит живот,
а напротив его кошка
и у ней болит немножко.

З койок підхоплювали, вносили більше жвавости й експресії⁴⁾ в мелодію. Тоді Залетаєв зстрибував, одкидав у куток стіл з середини камери й починав

¹⁾ Що не визнають ніякої влади і турбуються лише про свою особу.

²⁾ Зафронені.

³⁾ Опоненти (як і протестанти) — особи, що заперечують певне твердження, виступають проти.

⁴⁾ Виразности.

танцювати. Для цього хор моментально переходив на іншу.

— Холеру! — кричав Залетаєв, підморгуючи Тимощі.

Тимошка тоненьким тенорком прокашлювався, підкинував Живчикові й починав:

На окне лежить прикмета
З винограду квета,
Виноград росте на ветке,
Соловей поет у клетке.

Залетаєв спочатку тільки притоптував ногами, поводив плечима, загонисто скидував головою. Потім раптом на новому коліні дико підгикував і з люттю кидався в танець.

— Жару більше! — кричав він.

Тимошка зразу набирав якнайбільше повітря в груди, струсував вищипаною борідкою й розлягався:

Спой песню свою
Про жисть горькую мою.
А жисть горькая моя,
до чего ты довела.

Що далі розвивалась історія „горької жисти“. з більшим захопленням і вогнем танцював Залетаєв. Коли доходило до кінця, він впадав в екстаз¹⁾, разом з хором задихано й хрипло вигукував і після цього падав усім своїм міцним, як із дуба витесаним, тілом на худорлявого Тимошку, тяжко дихав і витирав піт. Голова його ставала ще більш розчучверена і зовсім була схожа на купу вовни, (правда, розчучвереність завжди була з ним, хоч би він найгладше зачесався й виголився. Я думаю, це походило з його кудлястих сірих брів і настовбурчених вусів).

Ми всі, останні, мовчали при вибухах такої веселости. Спочатку пробували умовляти Залетаєва, але він реготав і відповідав нам:

¹⁾ Стан великого захоплення.

— Пішли ви к чортам собачим! А що ми повинні співать: „На бой кровавий“? Подумаєш! Гадає, як заспіва: „На бой кровавий“, так і справді кривавий. Що хочу, те й співаю. Співайте й ви, що хочете. Я вам забороняю? Чи я протестую, як ви щось робите?

Це правда; він ніколи не заваджав робити нам, що ми хотіли. Іноді ми вголос читали книжку, яку нам давали з інших коридорів на якийнебудь один день. Треба було читати якнайшвидше. Залетаєв нудився, тікав, співав, свистів, але не протестував.

В крайньому разі він міг розважатись з Пінею. Піня, звичайно, стояв собі тихенько денебудь, лагідно й несміло посміхався і слухав товаришів. Залетаєв хапав його за ногу і, як ягня, волік до себе в барліг на койку. Не датись Залетаєву Піня не міг, — він весь був трохи більший за одну ногу лідера¹⁾ анархістів. Він тільки кротно й боязко посміхався.

— Ну, Піню, на волю хочеш? — питав Залетаєв, заціпивши Піню між колінами.

— А хто не хоче на волю? — одповів Піня, крилячись від болю.

— Справедливо. А чом же ти не хочеш тікати з нами? Ти ж теж каторжанин.

Та треба зауважити, що Піня, як рили підкіп, страшенно боявся і не міг спати від страху. Чого він боявся — невідомо, але через це й тікати не хотів, йому пропонували не раз.

Піня на питання винувато посміхався й обережно викручував худеньку дитячу руку з лахматої, в рижому волоссі, лапи Залетаєва. Але той держав міцно.

— Ну чого ж ти мовчиш? Ех ти соціал-демократ! Поступай в анархісти, молодцем зразу станеш.

І на цю пропозицію Піня посміхався. Іноді Залетаєв раптом робив таємне лице і глухим голосом

¹⁾ Ватажка.

говорив: „Тук, тук, тук!“ Потім зразу зміняв вираз лица на суворий, здивований і кричав; — „хто там?“ — „Мі“ — відповідав собі ж тоненьким, солоденьким і приниженим голоском.

Уся кумпанія неодмінно кожного разу весело й добродушно сміялась, а Піня все так само посміхався (з національності він євреї).

Я ніколи не бачив на маленькому веснянкуватуму лиці Піні гніву, обурення або навіть суму чи журби, цих звичайних тюремних мешканців. Він на все трошки несміло, трошки ласкаво, трошки добродушно посміхався.

І я думаю, це було неспроста. Напевне, колись давно вже, може, ще тоді, як був Піня у „жестяного мастера“ в науці, коли той бив його паяльником по голові, або як цькували його по вулицях собаками, мазали губи салом, він раз на все собі сказав: „Знаєш що, Піню, ти мовчи! Ти найменший, найпослідніший чоловік у світі і ти собі мовчи та посміхайся. Так буде краще. Тебе б'ють по голові, а ти собі посміхайся. Тобі дають разом з Шариком вилизувати миски, вилизуй собі. Єсть люди більші, багатші, дужчі; єсть менші, бідніші, слабші. Ти ж, Піню найменший, найбідніший, найслабший“.

І от через те, напевне, Піню нічим не можна було ні здивувати, ні образити. Коли в камері ішла якась суперечка, співали, читали, розмовляли, а Піня хотів взяти ближчу участь і його не слухали або одпихали, він собі з того нічого не робив і ні на хвилину не думав, що йому можна образитись. Це так і слід було.

Коли з Піні сміявся хтонебудь і обижав, а другий заступався й обороняв, Піня і до того й до другого однаково посміхався, несміло й добродушно-винувато. Мабуть, як у нього витрусили бомбу, дану йому на схованку, і потім били в участку, він так само реагував на те, як тоді, коли „жестяной ма-

стер" одкручував йому од голови вухо за перекинуте оливо.

Хто його зна, може це була помилка з боку Піні, але безперечно те, що він *сам* так на себе дивився, *сам* щиро й непохитно вірив, що він — найменший і найпоследній. А тому не було нічого дивного в тім, що навіть уголовні, які носили нам у казанах кандьор, і ті прикрикували на Піню.

— Ей, Піню, чого гав ловиш? Миску давай! — А Піня й до них посміхався так само. А щодо Залетаєва — само собою що про ніякий протест у нього й начерку думки не було, та ще під таку хвилину, коли останньому було нудно і хотілось розважитись.

Безладдя наше тягнулося. Всі спроби змінити старосту й установити в коридорі якийсь лад незмінно натикались на буйно-веселе, певне в своїй силі протиділення анархістів.

— Ми не раби чорт вас забирай! — вигукував з койки Залетаєв, задравши ноги догори. — Самі собі раду дамо. Не треба нам командирів! Знаємо ми їх, досить.

Сам він був колишній підпоручик піхоти.

— Чим менше є влади, тим краще! З якої речі ви нам хочете посадити на шию якусь ще більш умілу каналію. Не хочемо!

А тим часом літо, найкраща пора для побігу, минало. Часто сиві, холодні хмари цілими днями стояли над тюрмою і небо було похуже на перекинуту миску з кислим молоком. Вже й дощі починали накрапати з цієї миски. І хто знає, чи не розмиють вони як-небудь випадково землю під стіною й не викриють нашого підкопу? А прокопано було вже доволі. Власне чималу роль грало те, що ми помилились і закопались не в тому напрямі, що намітили. Через це ми, перше, наткнулись на сипкий, незручний ґрунт, який міг щохвилини засипати нас. А, подруге, несподівано для себе вилізли майже нагору і саме в тому місці, де попід стіною ходив вартувий.

Це нас і загальмувало. Попередній староста, за якого робився підкіп, стояв на тому, щоб покинути і копати в іншому напрямі. На його боці була тільки одна частина втікачів. Друга ж держала руку Залетаєва, котрий пропонував вести цей підкіп далі й тікати з нього „на-ура“. Чим би ця суперечка скінчилась — невідомо, бо того старосту несподівано вивезли в іншу тюрму, а його місце зайняв Скриня.

Так справа й застигла і, здавалось, без надії хутко посунутись далі.

Але раптом одного сірого хмурого ранку нашого „вельосипедиста“ викликали в контору і сказали складати речі: його забирали в заслання.

В той же день увечері наш коридор тривожно й заклопотано гув, як вулій, з якого зникла матка. З камери в камеру перебігали передвиборчі агітатори, читались проклямації, велись палкі дебати, малювались карикатури. Залетаєв носився по коридорі з грізним і надхненним лицем.

Діло йшло не про те, тому чи цьому кандидатові дати перевагу, а — бути чи не бути взагалі в нашій коридорі старості. Ось як була поставлена справа. І, треба сказати, не дуже було багато надій вивести її на бажану нам путь.

Багатьох з виборців, серед яких були навіть скромні, льяольні¹⁾ кадети²⁾, захоплювала ідея цілковитого самопорядкування,

— Ми хочемо хоч у тюрмі бути вільними! Кожний за всіх і всі за одного. Геть правительство! — От яка була їхня плятформа³⁾. У багатьох прокинулись інстинкти прадідів-бурлак, які виривали з корінням молоді дубки і з цими тільки товаришами блукали по нетрях та степах. Ця частина коридору дала повну волю своїм нахилам. Вони цілі дні хо-

¹⁾ Що чесно підлягають законам.

²⁾ Члени партії конституціоналістів-демократів.

³⁾ Програма.

дили з камери в камеру, міняли щогодини койку, обідали десь у біса, пролазили навіть в інші коридори й цілком здичавили. Коли б не вечірні повірки, вони б і ночували по чужих камерах десь під столами.

Іншими керували більш матеріяльні інтереси й надії. Вони безрозсудно повірили Залетаєву, що матимуть без старости по десять грудок цукру і принаймні раз на тиждень по справжній котлеті. Бо при владі старостів — аргументував ¹⁾ Залетаєв — „аристократія“ дістає з волі передачі й не ділиться з коридором, а їсть їх сама. Це, звичайно, був тільки несовісний спосіб агітації, але мрія про котлету була така прибавлива, що Залетаєву охоче вірили.

Деяким просто подобався рух сам по собі і через те вони допомагали його розвитку всім, чим могли. Вони з охотою читали й писали проклямації, розносили їх по камерах, агітували, розподіляли, але кінчати не хотіли.

Це був непевний час, і важко сказати, чим би він скінчився, коли б до нас не вмішалась сама тюремна адміністрація. Офіційно ніяких тюремних старост вона не знала й не відала, але коридор без старости був і для неї явищем анормальним, негарним і головне клопітливим. Замість того, щоб балакати з одним чоловіком, відомим, коректним, більш-менш досвідченим, начальству доводилось вступати в розмови з цілими камерами, повними гвалту, махаючих рук, роззявлених ротів, свисту, гамору, реготу.

І через те неофіційно, але серйозно й поважно було зроблено пропозицію негайно вибрати старосту й припинити заколот. В противному разі будуть ужиті „відповідні заходи“.

Що таке „відповідні заходи“, — більшість з нас добре знала, тому довелось серйозно задуматись над „иноземным вмешательством“.

¹⁾ Доводив.

І от анархісти раптом стихли. Але ця тиша була якогось непевного загадкового характеру. Вони шепталися по кутах, бігали з камери в камеру, про щось палко радились, часто вибухали несподіваним голосним реготом. Іноді вони аж качалися по койках і плакали од сміху.

Ми чекали якогось екстравагантного¹⁾ випаду.

І, дійсно, так і сталося.

Раз уранці, як тільки піднялось питання про головування над виставленими кандидатами, Тимошка виліз в нашої камері на стіл і попрохав слова. Коли стихло, він рішуче й силкуючись бути серйозним заявив;

— Господа, п'ята камера! Наша партія доручила мені ось що сказати вам. Ми довго обмірковували питання і рішили виставити кандидатом... товариша Піню.

І, помітивши рух серед нас, поспішно закричав далі:

— Не думайте, що це жарт! Ми серйозно. Попереджаємо, що коли його не буде вибрано, ми оповіщаємо війну не на життя, а на смерть. Раз влада належить таким, як Піня, то й ми собі вибираємо Піню! За всіма правилами. Хай живе староста—Піня!

— Ур-ра!—підхопили анархісти.— Ур-ра, староста Піня! Піня, Піня!

Крики здивовання, обурення одної партії змішалися з криками „Піня“ і реготом другої. Це було сигналом для всього коридору. Скрізь залунали вигуки: „Піня, Піня, Піня“. Десь узялися плякати з портретом Піні, досить удалого малюнку, на яких було написано: „Хай живе влада! Хай живе староста Піня!“

Ім'я Піні літало, як м'яч, по всіх камерах, ним гралися, перекидувалися. Навіть дійсні прихильники

¹⁾ Надзвичайного.

T. B. 10 1/2 1917

влади захопились таким надзвичайним кандидатом і з реготом кричали „Піня!“

Нам прийшлося пильно задуматись. Не вибрати Піню — це значить розтягнути хаос на безмежний час. Вибрати? Ідея мати старостою Піню наводила на нас і сміх, і сором, і злість.

Але все ж таки рішили вибрати. Нехай, ми виберем Піню, але примусимо поважати його, поважати в його лиці нашу волю, нашу, переложену на його, владу над самими собою. Згода! Хай живе староста Піня!

Серйозно, строго, без натяку на насмішку ми заявили, що пристаємо на кандидатуру Піні. І в той же вечір при співах і реготі, з фюерверком із насичених нафтою ганчірок, було оповіщено всій тюрмі, що на „нижньому угловому коридорі“ тепер старостою — Піня 1-й.

Піню спочатку зовсім не вразила така увага до його персони. Коли ім'я його на всі голоси вигукувалось під низькими стелями камер, він тільки посміхався своєю звичайною посмішкою. Його тягали по камерах, висаджували на столи, говорили над його головою палкі промови на його честь. — Піня тільки кумедно поводити головою і добродушно показував усім свої ріденькі зуби.

— Хочеш бути старостою, Піня?

— А чому ні? Хто не хоче бути старостою? — розуміючи жарт, відповідав Піня також жатром.

Але коли Тимошка, Сердюков, дядя Дум-Дум, Замирайло і декілька членів „аристократії“ цілком серйозно, поважно й навіть суворо заявили йому, що він є староста, коли перенесли його паршивеньку ковдру й подушчину на матрац старости, коли дали йому списки товаришів, весь папір, тютюн, цукор, сіль, ящик оселедців, коли сказали, що з цього моменту порядок, спокій і добробут коридору лежить на його плечах, — тоді Піня перестав посміхатись

і став такий блідий, що навіть на підборідді видно було ластовиння.

— Ви розумієте, товаришу, що це не жарт, а серйозна й відповідальна річ,—сказав товариш Сердюков. Сам товариш Сердюков, якому завжди передавали в блискучих кастрюльках пресмачні котлети з города. Сам товариш Сердюков, який читав по-німецькому другий том Маркса і ніколи не вступав ні з ким в якінебудь ближчі відносини.

Піня почав щось говорити про те, що він не годиться на старосту, що він нічого не знає, що він собі малоосвічений робітник... Але його не слухали навіть, це й без нього добре всім було відомо.

— Ну, тепер, братіку, кінець!—рішуче проговорив Тимошка (між іншим, це його була пропозиція вибрати Піню старостою).—Проголосували і шабаш, нічого не зробиш. Тепер, брат, тільки старайся, щоб у тебе було добре. Перевір списки, хазяйство своє проконтролюй, словом як слід веди діло.

Піня тривожно, неймовірно бігав очима по лицах. Але всі були серйозні. Правда, недалеко на кінці сидів Залетаєв, качав ногами і, крутячи кудлаті вуса, хитро посміхався. Ну, так це ж був Залетаєв, а не хто інший. Всі ж, навіть Замирайло, ставились цілком серйозно.

І Піня помалу, незграбно взяв список товаришів у руки й почав читати. Довгенький синенький зшиток дрібно, як змержлий листок восени, дрижав в його руках.

Мені в ту ніч чогось не спалось. Чого саме—не пригадаю: мало хіба причин може бути для цього там, де на вікнах ґрати, на дверях замки, а між ними в тісній скрині стін—дванадцять тяжко сплячих людей, що й у сні почувають себе хворими, нещасними, злими.

Я не спав і тихо лежав у своєму кутку. Сердюков коло мене обережно схлипував носом. Здава-

лось, він після кожного хлипання прислухався, як воно справляє вражіння на камеру. Коло Піні не столику старости, горіла лямпочка того сорту, який уживають у поганеньких готельчиках на чорних сходах.

Спочатку там не помічалось ніякого руху. Але о годині, може, другій, третій вночі помалу підвелася з койки невеличка постать і сіла. Це був Піня. З його рухів, виразу лиця я бачив, що він не спав зовсім. А вираз лиця був цікавий, якого я ніколи ще не бачив у Піні. Він справляв вражіння людини, що прислухається до процесу всередині себе і при тому до такого процесу, котрого сам не розуміє. Очі широко розплющені, незрячі, губи одвисли не то дурнувато, не то скорбно. Він довго сидів, не рухаючись, тільки часом глибоко зідхаючи. Потім раптом злякано озирнувся по камері, але, не помітивши нічого підозрілого, заспокоївся й зліз з койки.

Я мусів підвестися на лікті, щоб побачити, що він робив. Піня перекладав оселедці на папір і шепотом по-єврейському рахував: ейн, цвей, дрей, фір, финиф. Оселедців було не п'ятнадцять, як казав товариш Петро, що тимчасово заміщав старосту, а всього одинадцять.

Піня заклопотано й не похваляючи похитав головою.

Потім він узявся за цукор. З цією справою нього затягнулося бо цукру було аж дві великі торби. Мені надокучило чекати кінця і я знову ліг, слухаючи, як Піня сухо стукав грудочками, шепочучи: „финіфендрайчик, зексендрайчик, зибендрайчик“...

І під цей шепіт я несподівано заснув.

Другого дня всі прокинулись у настрої веселої й нетерплячої цікавості. Першою думкою у більшості було: ну, як там наш Піня? А Піня був уже давно на ногах. Він замів камеру, прибрав на столі порозкладав усім порції цукру (по шість, а не по вісім грудок кожному) і стукав у двері дозорцеві.

— Надзиратель! Надзиратель! Гаврилюк!

Голос його лунав незвично серйозно, хоч і не зовсім упевнено (раніш він тільки висовував ніс у вовчок і тоненьким, несмілим, прохаючим голосом протягував: „Господ-ин надзиратель, п'ятая камура проситься до ветру“).

— Чуєте, надзиратель? Що це таке? Одчиняйте вже двері. Ну? Старості треба сахар роздавать.—І вже з деякою нетерплячістю лупив кулачком по товстелезних дверях.

Ми мовчки, скидаючись очима, слухали. У коридорі почувся брязкіт ключів і заспаний голос Гаврилюка:

— Ну, чого там? Чого стукаєш? Чого треба?

— „Чого треба“? Треба кип'яток. Ну? Одчиняйте двері, мені нада йти.

Гаврилюк чомусь мовчав. Мабуть, сонно й зневажливо одійшов і сів собі на свою табуретку в кутку.

Піня затарабанив дужче.

— Ну, чого б'єш двері, ти!—десь з глибини пробубонів Гаврилюків голос.

Піня розсердився.

— Що значить „чого б'єш“? Када староста каже одчинить, то треба одчинить, а не чуть лі йти та садитьця собі на табуретку. Одчиняйте вже камуру. Ну?

На нарах, як по команді, вибух дружний регіт.

— Бий, Піню, двері. Пантуфлею їх. В трісочки рознеси!—крикнув Залетаєв.—Що він дозволяє собі з старостою жартувать!

Піня озирнувся й здивовано подивився на нас.

— Я не понімаю, що ж тут смішного? Як він не буде одчинять старості, то кому вже він буде одчинять, кому?

Регіт з дужчою силою розлігся по камері.

Але тут нахмурено й мовчки підвівся з койки Сердюков, напнув на себе ковдру і рішуче пішов до дверей.

— Гаврилюк!—різко й виразно крикнув він у вовчок.—Одчиніть старості двері.

Зараз ж затупали ноги й брязнули ключі, заклацавши в замку. Двері роззявились і Сердюков, уступаючи з дороги, з повагою повів рукою до Піні:

— Прошу, товаришу-старосто.

Піня взяв кошик з цукром і строго сказав Гаврилюкові:

— Ідіть за мною й одчиняйте камери. Мені треба цукор роздавать. Швидше!

Гаврилюк, певно, забув, що було вчора вибрано на старосту Піню. Тепер він згадав і почував, певне, себе ніяково. Коли Піня вийшов, він хутенько зачинив за ним двері й бігцем пішов з ключами вперед.

В камері стояв сміх і гомін.

Але дивна річ: не минуло й тижня, як цей сміх почав зникати. Перші дні кожне слово Піні викликало цілі вихори веселощів і насмішок. За ним ходили немов прислужники його, попередливо розчиняли перед ним двері, подавали йому пальто, кальози.

І, дійсно, трудно було, не звикнувши, байдуже дивитись на Піню. Цей маленький комік рішуче не хотів зрозуміти свого становища і цілком серйозно та поважно поставився до свого старостування. Треба було бачити, як він балакав, наприклад, з начальником тюрми. З самим начальником тюрми. Раніше, коли останній заходив до нас у камеру, Піня тільки одним оком визирав десь позаду із за спини товаришів і, мабуть, мови не знайшов би, коли б до нього звернувся сам начальник. Тепер же він не давав йому проходу з лазнею. Коридор по місяцю не буває в лазні. Що це таке?! Піня не міг цього так лишити. Раз його вибрано на старосту, так він мусить дбати, щоб коридор мав усе, що йому полагается. Лазня полагается два рази на місяць. Давайте нам лазню і вже.

Піню питали:

— А ви не боїтесь балакати з начальником? („Ти“ йому тепер уже мало хто казав).

— Боятись? А чого б я мав боятись? Коли староста буде боятись, то хто не буде боятись, хто?

І коли сміялись, то він абсолютно не розумів, що тут бачили смішного. Сміялись також, наприклад, з того, що Піня на рахунок комуни завів собі гребінець і дзеркальце, перед яким щоранку ретельно зачісував своє іржаве волосся. Або з того, що він вибрав собі найкращі штани, піджак, капелюх, пальто.

— Це—прерогатива¹⁾ влади!—кричав Залетаєв.

Піня не знав, що то таке „прерогатива“ та, але як же могло бути інакше? Хіба він не перший чоловік у коридорі, не староста, якого вибрали майже одноголосно? Ну? Значить, нехай староста коридору ходить, як якийсь халамидник? Це була б добра справа.

Нічого не було вже комічного в тім, що Піня з строгим і заклопотаним виглядом замикав у шафку цукор, тютюн і взагалі всю маєтність. Навпаки, це було дуже добре, краще ніж за вельосипедиста-старости, коли один день було багато, а другий нічого, коли всяк, хто хотів, брав собі сам, скільки знав.

Не сміялись також і з того, що Піня в певні години, коли за „конституцією“ камери встановлено було „тишу“, чіплявся до тих, хто порушував цей пункт. Анархістам, звичайно, закона не писано, але після того, як трохи не дійшло до бійки з „конституціоналістами“ вони для свого власного спокою перестали учиняти занадто великий гамір.

Навіть те, що Піня казав „када вам говорить староста“, уже не здавалось ультракомічним²⁾.

Особливо ж легко призвичаїлись до старостування Піні „дядюшки-аґрарники“. Вони трохи не на

¹⁾ Виключне право.

²⁾ Надто комічним.

другий день уклали цей факт у своє світорозуміння, дали йому відповідну оцінку і вже нічому не дивувались.

Правда треба сказати, що Піня умів таки поводитись з ними як слід.

Це просто діти були та й годі, інакше Піня не міг на них дивитись. Наприклад, така історія. Раз до Піні прийшов Корнієнко з 8-ої камери і з справжніми сльозами почав жалітися, що його обидили. Обидили ж його тим, що коли прийшов з Червоного Хреста новий транспорт одержі й роздавали її, то не йому дісталась студентська шинеля, а Горбачеві! Це тим паче було обидно й боляче йому, що у Горбача була вже „хуражка“ з червоним „околушко“, жовті черевики і навіть сорочка з маніжкою. Для одного це було вже занадто та ще в той час, як він, Корнієнко, дістав якесь пальто з жовтими костяними гудзиками. Горбач міг би принаймні помінятися „хуражками“.

Як тут бути? Що зробив би вельосипедист? Він би махнув рукою, закричав би, щоб йому не докучали дурницями, тут же попрохав би вибачення за крик і кудинебудь заклопотано побіг би. Піня ж так не міг. Староста на те й староста, щоб усі були задоволені.

Він прийшов до Горбача й запропонував йому помінятися „хуражками“. Але це був такий ловкий, славний кашкетик, так привабно червоніло на йому „околушко“, так, нарешті, Горбач звик до нього, що мінятися на старий з порепаним козирком картуз Корнієнка йому страшно було навіть подумати. Він рішуче одмовився. Тоді Піні само собою нічого іншого не лишалось, як гарненько прочистити цього франта.

— Ви стидіця, товаришу! Фе! Який же з вас соціяліст, коли ви не хочете поділитися з своїм товаришем, не хочете? Ви повинні ще самі сказати:

„У Корнієнка єсть студенська шинеля? Нема. А жовті башмаки є? Нема. А хуражка? Нема. Ну, то я дам йому хуражку“. Оттак роблять соціялісти. А так, як ви хочете, то це роблять тільки буржуї. Дайте йому хуражку, я вам кажу! Када вам говорить староста, то ви повинні слухатись.

І Горбач мусів віддати свого ловкого, славного картузика з дворянським, червоним околушком. Мусів, бо так хотів староста.

Або, наприклад, так. У старости суть певні точно визначені адміністративні години. Не можна його цілий день шарпати то за тим, то за сим. Що тобі треба, од такої до такої сміливо звертайся до товариша старости і все тобі буде зроблено. Ні, дядюшки не такий народ. Вони серед ночі готові сіпати чоловіка, щоб він дав йому паперу й конверта, бо йому чогось, бачите, не спиться, скучно за ріднею й хочеться листа їй написати.

Піня в таких випадках був непохитний.

„Нема“ — і кінець.

Я пам'ятаю таку сцену.

Уже вечір. За вікном галасує й б'ється в шибки вітер. Рами тоскно порипують і дме холодом. На нарах якнайдалі від вікна в напівтемному кутку лежать анархісти й „конституціоналісти“ в дружньому й тісному безладді. Видно ноги, руки, спини, носи. Одні лежать, підклавши під голову подушки, а другі — живіт або коліно сусіди. Але всім зручно й затишно. Вони всі співають „Ревуть, стогнуть“. Це пісня про те, як сиділи колись запорожці в турецькій неволі; третій рік уже минав за ґратами, а їх усе не йшли виручати „брати, орлята України“. І запорожцям було журно. І, мабуть, була якась рідність у долі запорожців з хористами, бо цю пісню співали завжди з особливим чуттям. Тепер же під холодне й зле виття вітру її співали майже з побожністю. Тимошка строгий, блідий і грізно позира на Живчика, що

часто фалшивить. Залетаєв хмуро задумливий. Замирайло розм'як і, схиливши голову на меншовика Зубковського, обережно й любовно заливає своєю октавою всі дефекти Живчика. А очі його мрійно й неодривно кліпають до світла лампочки на загальнім столі.

За цим столом дядя Дум-Дум і Теоретик грають у шахи. Дядя Дум-Дум похорий на лисого, кучерявого апостола Петра, яким його малюють малярі. Дядя зробив заповіт: коли його будуть вішати, хай перед смертю хтонебудь, хоч крізь стінку, загра з ним у шахи. Тоді він помре, як слід революціонерів, спокійно і з гідністю. Але тепер він грає, як партач: пісня йому заваджає. Річ у тім, що він пісню також любить і навіть сам співає умильним, здавленим тенорком.

А тут ще „Ревуть, стогнуть“. Нічого дивного, що Теоретик цим невеликодушно й жадно користується. Дядя Дум-Дум партію програє.

— Шах королю!—чується весь час упертий, уважний шепіт Теоретика.

— А щоб вас... чорт!—перестає підтягувати дядя Дум і визвіряється на дошку.

Піня до всього цього ставиться безпричасно. Він сидить за столиком, заглиблений у господарські рахунки. Ні вітер, ні пісня, ні тиха туга тюремного вечора його не доймають,—сьогодні з города доставили знов цих яєць. Ну, маєте собі: в коридорі є сімдесят душ, а яєць усього п'ятдесят. От і поділи нарівно.

І от під таку хвилину являється якийнебудь дядюшка. Йому треба тютюну, в їхній камері весь вийшов. Хто його знає. Якось так трапилось, що викурили до строку.

Дядюшка депутатом від камери. Почуваючи взагалі незаконність своєї місії, а крім того, маючи на увазі неположений час, депутат підходить до столика

навшпиньках. Зупинившись, він деякий час чекає мовчки, заявивши про свою присутність тільки легким кашлем.

Піня зирка на нього і знов нахиляється до цифр. Дядюшка озирається до співаків, слухає, дивиться на шахістів, взагалі дає Піні зрозуміти, що він не який-небудь нахаба і занятому чоловікові не хоче навалитись на голову. Він собі підожде.

Але Піня рахує й рахує, а з шепотіння його зовсім непомітно, що він гадає дати собі якусь павзу. Тоді депутат прокашлюється, щоб дати відповідний тон голосові, й м'яко говорить:

— Товаришу-старосто!

Товариш-староста навіть голови не підводить.

Депутат зідхає.

— Товаришу-старосто!

— Ну?

— У нашій камері, знаєте, тютюнцю...

— Нема! — лаконічно перебиває Піня і з шумом перегортає папір. Потім раптом кида й строго звертається до прохача:

— Вам не соромно, ні? Ви ж собі спите вдень, правда? Ви собі курите папіроски, а староста бігає. Так? Ну? зате ви приходите морочить йому голову, коли він сидить за ділом, коли? Яка камера?

— Шоста,—винувано говорить депутат.

— Що-о? — обурюється Піня. — Та я ж у суботу дав вам чотири пачки? У середу получка. Нема!

Дядюшка чує з голосу, що справа безнадійна, нічого не говорить більше і помалу йде з камери.

Сцену чують, але ніхто й не посміхається. Пригорнувшись одне до одного, як викинені на берег після аварії¹⁾, вони з тихою, тайною журбою співають:

Гей, ви, хлопці-запорожці,
сини вольної волі,
чом не йдете визволяти
нас в тяжкій неволі?

¹⁾ Ушкодження пароплава чи човна.

За вікном казиться вітер. Піня рахує.

Безумовно, в цій історії з Пінею ми мали диво такого самого характеру, я думаю, як у казках, коли герой її — миршавий, забитий, занехаяний від усіх Іванко-дурник раптом дістає звідкись талісман і робиться знаменитим багатирем, царевичем і т. д. У казках процесу перевертання на царевича ніхто не бачить, а у нас це одбувалось на наших власних очах.

З кожним днем колишній безодмовний, з припущеною посмішкою Іванко-дурник одмирав, а на його місці наростав царевич. Де зістався старий Піня, де в ньому заховувався новий, коли саме почалось переродження — все це було тайною. Єдине, що нам ясно було, це те, що старий Піня зник, замість нього у нас був турботливий, вертлявий, досить умілий староста-Піня. У нас тепер завжди був сніданок, обід часто прикрашувався фруктами, газета доставлялась акуратно. А пошта ніколи не була так добре поставлена, як тепер. Більше того: пошта всієї тюрми йшла вже тепер через Піню. Тут уже треба було мати талант. Треба було тільки бачити, як він уперто й завзято вистоював цілими годинами десь на сходах, піджидаючи дозорця-листоношу. Або вираз його лиця, коли він веде переговори з цим дозорцем: ласкавий, то таємний, раптом байдужий, потім умить палкий, надхненний.

— Ну, брат Піня! Не ждав! — дружньо обнімаючи його за стан, з захопленням іноді говорив Тимошка. Але Піня з делікатною твердістю визволявся з його обіймів і біг кудинебудь. Фамільярности¹⁾ він не любив.

Але, звичайно, не всі так увірували в Піню й забули, що він був раніш. І найпершим з таких само собою, був Залетаєв.

¹⁾ Перебільшено жваве, легковажне відношення.

Залетаєв ще міг терпіти, коли з Піні сміялися, коли перебільшено поштиво звали його „товаришем-старостою“, він сам підставляв йому стільця з прислужливою міною. Але коли він побачив, що Піня цілком серйозно, безоглядно й щиро увірував у себе, коли ця віра дивним дивом передалася навіть Тимошці, Залетаєв перестав жартувати. Це було занадто образливо, занадто глумливо, щоб можна було ставитись до цього так легко. Якийсь вишкребок людини, якась недобита нікчемність може панувати над усіма. І то тільки через те, що йому дали владу. О, раби нікчемні, загіпнотизували себе словом і задоволені. Їм постав бездушний пень і скажи: „це влада“, і вони будуть падати перед ним. Без цього вони не можуть.

Але запал Залетаєва не мав уже через щось впливу навіть серед найщиріших його прихильників. А з Тимошкою вийшла навіть сварка з цього приводу. Тимошка не розумів, чого Залетаєву хочеться від Піні: староста зразковий, чудесний, чого більше.

Залетаєв же аж пінився. У тому й річ, що чудесний, на жаль! Ідеальний. Треба тільки подивитись, як цей шморкляк ставиться тепер до селян, робітників. Це йому плебс¹⁾, нижчі істоти, він тепер тільки з аристократами водиться. А тон який? А їсть він як? Окремо і все найкраще.

Це все була правда. Тимошка признавав це, але що зробиш, як це вже такий порядок: староста, голова ніби.

Залетаєв люто плювався й одходив, а один раз так вилаяв Тимошку, що той мусів одповісти тим же і після цього їхня дружба розірвалася.

Але зате Залетаєв мстився за все на Піні.

— Ну, ти? Чай скоро? Швидше там повертайся! — гукав він на нього, як на слугу.

¹⁾ Так звалася в давньому Римі безправна кляса.

Піня, звичайно, нічого не відповідав йому, немов не помічав ні тону, ні самого Залетаєва. Спочатку, правда, він дивувався; не ображався, а дивувався, як дивується чоловік, коли бачить, що хтось сам собі старається плюнути в лице. Піню вибрано було за старосту, Піня був представником усіх. Піня це коридор, це і Залетаєв, і Сердюков, і дядя Дум-Дум, і аграрники, всі. Плювати на Піню це значить плювати на себе. Хто ж так робить? Тільки божевільний, „несознательний“ чоловік. Ну, що ж говорити з божевільним? І Піня одмовчувався. Але не так, як раніш, не з покірливо-ласкавою посмішкою, а серйозно, неухважно, удаючи, що зайнятий чимнебудь.

Залетаєва ж це ще більше розпалало,—щоб принизити Піню, він частіше, ніж раніше, підходив до нього й жартував:

— „Тук, тук, тук!“ — „Хто там?“ — „Мі“.

Але в голосі його вже не було теплого добродушся, а сухий-злий сміх, чулось чекання зачіпки, щоб дати волю своїм почуванням.

Піня в такі хвилини непомітно й заклопотано вибігав кудинебудь з камери.

Пахло чимсь серйозним і тяжким.

І от раз увечері Залетаєв несподівано зібрав усіх, хто мав колись тікати, й суворо, одривистим і ворожим тоном заявив:

— Я хочу кінчити справу з побігом.

— Як саме?

— Так. Ви перед виборами старости казали, що його найбільше треба для того, щоб дати лад коридорові, щоб упорядкувати зносини з волею. Це все єсть?

— Ну... єсть, — нерішуче й сухо одповів Сердюков. Ми вже догадувались, до чого хилить Залетаєв.

— Добре. У такому разі ми, значить, можемо приступити до скінчення побігу. Зносини з волею єсть, староста у нас ідеальний, ніщо на стоїть на перепоні.

Коли ми почнем копати і як? Треба обмірковувати. Інакше я сам робитиму.

Так, ми вже розуміли, що тут було найголовніше.

Дядя Дум-Дум засміявся, видув недокурок з цигарочки й м'ягко взяв Залетаєва за лікоть.

— Ех, братіку, киньте ви бідного Піню, дайте й собі і йому спокій. Як то кажуть: „аби лихо та тихо“.

Залетаєв нетерпляче одшатнув руку.

— Та при чому тут Піня? От маєте собі. Діло йде про серйозну справу, а ви свого Піню тикаєте під ніс. Ну, що ж?

Ясно, що Залетаєв рішив неодмінно дискредитувати бідного старосту.

Що Піня в цій справі здрефить¹⁾, у цьому ніхто з нас не сумнівався. Досить було пригадати, як він трусився щоночі, коли ми копали. Він ще тоді сам не брав участі. Як же тепер буде? Доведеться йому, певно, іти з староства. Знов піде в коридорі катавасія, перевибори старости, сварки, дискусії, скандали, безладдя.

Ми спробували похитрити: треба, мовляв, ще трошки почекати, потім обережно змінити старосту, а тоді...

Але Залетаєв не дав навіть скінчити.

— Якого ж ви чорта вибирали такого старосту, котрий не годиться на найважливішу справу ув'язнених? Тимошка? Анархісти? Брехня! Знать не знаю! Або змінійте його зараз же, або хай береться. Я ждять більше не можу, я хочу на волю, буде з мене.

— Що робити?

— Що ж, треба покликати Піню, — сказав, зідхаючи, дядя Дум-Дум, — запропонуємо йому. Якщо виясниться, що не може, хай одмовляється від старостування. Що ж порадиш?

¹⁾ Злякається (тюремною мовою).

Покликали Піню. Маленьке, чепурненьке личко його подивлялись на нас з цікавістю й легкою турботою.

Руде, жорстке, як з іржавого дротику, волосся було старанно зачисане й пушилося над вухами.

— От, товаришу... — почав Сердюков: — ми тут зібрались, щоб розпочати знов справу з побігом.

На слові „побіг“ очі Піні здригнулись, трошки поширились, а ніс став блідий. Дядя Дум-Дум одвів од нього погляд і став душити ногою недокурка, Тимошка пощипував борідку й гостро зиркав на Піню. Залетаєв посміхнувся.

— Ви, як староста повинні взяти в цьому участь. Коли хочете, самі можете з нами тікати, не хочете — зоставайтесь. Але без вашої допомоги обійтись неможливо. Треба зноситись з волею, слідкувати вночі за камерою, словом... необхідно. Ми обсудили і думаєм, що необхідно.

— Так, я теж я думаю, що без старости вести справу не можна, — з натиском і потайною насмішкою підтвердив Залетаєв, не зводячи очей з Піні.

Піня раптом здвигнув плечима.

— Ну-да-а! — здивовано протягнув він. — А як же можна без старости таку серйозну справу робити? Який же там порядок буде, який? Я таки сам думав про це. Раз ми маємо вже такий підкоп, то нам же стидно, щоб ним не скористувались. А що ж! Ми, знаєте, як зробим?

Піня таємно озирнувся, потім гаряче, поспішно зашепотів, усе так само неспокійно бігаючи очима:

— Ми зробимо так. Це дуже добре, що ви захотіли. Я думав, що ви вже не хочете більше... Так ми зробимо так...

— Чекай! — грубо перебив його Залетаєв, — як ми зробим, це ми самі знаєм. Ти згоджуєшся?

— Ну-да, я згоджуюсь! А то як же!

— Ну, це й усе, що тебе питають. А тепер давайте обмірковувати...

Тимошка од задоволення вийняв порттабак з буйно стрibaючою трійкою на кришці й, весело підморгу-ючи, підніс Піні цигарку.

— Оце інше діло! — скрикнув він. — За це на, брат, папіроску! Бери, бери — нічого, я другу зроблю.

Ми теж були й здивовані і зрадувані таким поводженням Піні і обсипали б його „папіросками“, виключаючи, звичайно, Залетаєва. Не дивлячись на те, що, на його думку, без участі старости ніяк не можна було розпочинати справи, він цілком ігнорував¹⁾ Піню. Коли той хотів уставити слово, Залетаєв обривав його, не слухав, повторяв його ж слова з таким виглядом, немов Піні тут зовсім не було і він не говорив цих слів. Піня потискував плечима, але, натурально, не міг мовчати в такій відповідалній справі. Він не перечив Залетаєву, не звертався і до нього, але те, що думав, він висловлював. Він же в думках своїх мав повну рацію; наприклад, його рада була — звестися наперед з волею, дізнатись, чи там готові як слід, чи будуть гроші, папшпорти, квартирі, а тоді вже приступати до діла тут. Залетаєв же зараз став проти цієї ідіотської пропозиції, як він сказав.

Треба насамперед перевірити, чи не завалився підкіп, чи є інструменти, чи можна далі копати, скільки треба на це часу, а тоді вже зноситись з волею.

Добре. Ми згодилися з цим.

— Нехай так! — посміхнувся Піня. — І то таки розумна рада.

— А тебе не питають про це... Я пропоную цієї ж ночі розібрати стіну й спуститися в яму. Дуже добре було б, як би староста також спустився. Пропоную себе і старосту.

— А мене третього... — добродушно вставив дядя Дум-Дум. Цим він зразу притишив непокій, що перебіг по нас од пропозиції Залетаєва.

¹⁾ Ставився байдуже, не помічав.

У Піні знов побілів ніс, і очі закруглились, забігали, але він дуже охоче згодився. Залетаєв хмуро й злісно жмури́в очі.

Ніяких завалів у підкопі не виявилось, все було як слід. Але от з копанням далі могла вийти неприємна історія. Багато було шансів за те, що ґрунт завалиться над нами.

Залетаєв же категорично заявив, що він не береться там копати, ризику багато, а потреби ніякої.

— Як так?

— А так, що ми все одно не можемо далеко від доріжки вартового прокопатись. Як будемо вилазити, нас однаково помітять. Наші колишні плани прокопатись у яр — дурниця, дірці такої великої довжини не буде повітря. Копати ж далі на якийсь сажень нема ніякої рації.

У нас витягнулись обличчя.

— Чекайте, ми ж можемо робити ширшу дірку! — сказав Сердюков.

— Ну, вибачайте, це буде через два роки! — сердито струсюючи землю з піджака, одповів Залетаєв, — Я більше чекати не можу. Я вношу таку пропозицію; тікати через цей підкіп, що є. Але так, щоб усіх нас не перестріляли, один — передній, мусить кинутись сам на вартового, повалити його на землю і цим дати всім останнім збігти у яр, де будуть стоять екіпажі. От мій план. Звичайно, один мусить пожертвувати собою для всіх. Кинемо жеребка. А коли може вирватись і він, тим краще. Але ризикує здорово. Ну, що ви на це?

Ми мовчали. Багато було правди в словах Залетаєва, але погано те, що один все таки мусів загинути.

Риск, що й казати, річ хвилююча, ваблюча, але як смертний жеребок випаде?

— Ну, це дурниця! — флегматично сказав Голубов, як і звичайно.

Залетаєв живо покосився на нього.

— Як дурниці?

— Та так. З якої речі ризкувати хоч одним життям. Краще спробувати з другого боку, в іншому місці, перевірити ще раз тут. І взагалі я тут бачу щось... непевне. Чого ради раптом тепер виявилось, що наші плани не годились? Чого повітря не стане? Хто то сказав?

Аж дивно було, що цей сонний здоровенний дядя так розпалився й ожив. Дядя Дум-Дум лукаво посміхнувся й, підморгнувши до Сердюкова сказав:

— А голубчику нашому, видно, не хочеться помирати.

Тоді Голубов повернувся до дяді всім важким тілом, серйозно подивився йому в лице і спокійно, рішуче промовив:

— Добре. Я згоджуюсь.

Дядя Дум-Дум засміявся й почав вибачатись, але Голубов уперто і вже знов флегматично¹⁾ твердив:

— Не хочу. Стою за план Залетаєва.

— Ну, коли так, то й я! — задержувано крикнув дядя Дум-Дум.

Виходило якесь чорт-зна-що, якесь змагання в безрозсудності. А втім дяді Дум-Думові й Залетаєву добре було змагатись, маючи за спиною довічну каторгу, себто майже смерть. А мені, наприклад, або Тимошці треба було задуматись.

Але Тимошка ж і покінчив мої вагання. Як-не-як, а в плані Залетаєва те гарне, що тут, чорт забирай, зразу тобі воля. Риск є, але тільки для одного. У старому же плані цей самий риск у меншому, правда, розмірі був у всіх. Так нехай же один пострада за всіх. Він, Тимошка, готов хоч зараз.

— А будемо копатись далі, марудитись, так нас і накриють. Тоді вже годі мештати!

¹⁾ В'яло, байдуже.

— Згода! — сказав я. Зоставались Сердюков і Піня. Залетаєв поглядав на останнього смакуючим поглядом. Піня стояв блідий, затихлий і чудно водив по нас широкими очима. Йому, мабуть, не вірилось, що це серйозно.

— Ну Піня, а ти ж якого чорта замовк, га? — піднесено спитав Тимошка. — Рішайся. Ти, брат, староста. Не можна.

— Я слухаю, що ви говорите. Скажіть ви, скажіть, тоді я скажу,... — тихо сказав Піня.

Сердюков нахмутив лоба і дивився кудись під ноги, маючи такий вираз, немов вираховував якусь задачу.

— Добре, я згоден, — підняв він голову і подивився на всіх зміненими очима. І при цьому посміхнувся не притаманною йому, якоюсь запобігливо-винуватою посмішкою.

Зоставався один Піня. Він чогось дуже передихнув і хриплуватим голосом промовив:

— Ну, і я згоден. Нехай буде так.

— Браво, Піня! — сильно ударив його по плечі Тимошка. — Отак справжні революціонери повинні говорить. Ну, браття, так коли ж жеребок кидаєм?

Залетаєв після відповіді Піні подивився на нього довгим поглядом і хутко повернувся до Тимошки.

— Жеребок у самий останній момент! — сказав він.

— Розуміється, — засміявся дядя Дум-Дум. — Не дуже приємно з смертним присудом у кишені. А то все таки надія; може, не я. Правда, Піня?

Толі Піня прокашлявся і все ж таки хрипко сказав:

— А я просив би, щоб тепер, як це можна.

Залетаєв умить злорадісно й жорстоко витягнув до нього лице.

— Ну, ні, голубе, ми вашого брата розуміємо. А потім одмовитись, заслабнути й тому подібне? Ні, вибачайте! Почекай уже до самого побігу. По-

бачимо, як ви свою одважність покажете... Я, панове, проти жеребка тепер!

Дійсно, це було незручно, ми мусіли згодитись з ним. Тоді Піня, блідо посміхаючись, сказав Залетаєву:

— Я тільки для того, що в когось є мама або сестра, чи хтось інший, так щоб встигли приїхати побачитися. Може, це дуже трудно їм.

— Ну, це ніжності! Можна й без мами обійтись. Мама, тато, бабуся ще.

Годі про це. Кінець! — понуро перебив його Голубов.

Ми розійшлись по своїх койках.

І от почалось готування до побігу. Підкіп ще протягнули трохи, так що лишилося всього стільки, щоб не провалилось під вартовим, кроки якого іноді ми чули. На це треба було покласти ночей сім, бо копали майже голими руками, щоб не робити шуму. За час копання вийшла знов сутичка в Піні з Залетаєвим. Залетаєву конче хотілось, щоб Піня також копав, а Піня не хотів. Це не його була функція, його обов'язок дивитись, щоб усе йшло як слід, а не копати. Чи вартовий пильнує біля дверей, чи немає гомону в коридорі, чи не треба кому з копців випити подати, це Пініне діло, а копати — ні.

— Ну, чекай же ти! — пригрозився одного разу Залетаєв. Що він думав, ніхто не знав, а найменше Піня. Але це на нього не справило ніякого вражіння. Це ж Залетаєв, хіба можна серйозно ставитись до нього. Крім того, Піня був, очевидно, зайнятий іншими переживаннями. Тепер він зробився далеко поважніший, ніж раніш. Він так само бігав по камерах, ділив передачі, розносив сніданок і вечерю, але в поведженні його стало менше нервової хапливості. Іноді він навіть дещо забував, плував і не міг пригадати. Часто задумувався і здригувався усім тілом, як зверталися до нього. Часом уночі, прокинувшись, я дивився на Піню і бачив, що він не спав і лежав

лицем догори з застиглими, широко розплющеними очима. Зачісуватись перед дзеркальцем перестав і навіть у другий коридор бігав з розкудоченою головою. Щоки блідли й худіли.

Правда всі ми втікачі були в особливому настрої, але у нас це так не кидалось в очі, як у Піні. І на Піню почали поглядати з посмішкою. Знов зачувся сміх, жарти з нього. Правда, жартувала тільки наша камера, та й то не голосно, бо побіг у жартах грав неодмінну роль, але для Залетаєва й цього було досить. Він і сам ще більш зачучверів, але робив усе можливе, щоб якнайдовше відтягнути день жеребка. Чого йому хотілось, ми не знали, — все вже було наготовлено на волі і тут лишилось тільки призначити день. Але ледве заходила розмова про день, Залетаєв щось вигадував знов і мусіли одкладати.

Чи не чекав він, що Піня не витримає мук чекання й одмовиться? Ну, то він дуже помилився. Я балакав якось із Пінею.

— А що, страшно трохи, Піню?

Піня знизав плечима і сказав;

— А що буде чоловік робити?

— Ну, як дуже страшно, то ніхто не силує, одмовитись можна. Я, принаймні, не знаю...

Мені хотілось подивитись, яке це зробить вражіння на Піню.

Він зідхнув.

— Ну-да, вам таки можна одмовитись.

— А вам?

Піня вибачливо посміхнувся.

— А ви мені скажіть, коли пароход потопає і всі рятуються, то капітан біжить поперед чи позад усіх? Ну? Чи страшно, чи ні — а стій. А як євреї колись у пустелі блукали, то вожді їхні позаду йшли? Вони тікали? Га?

Якщо Залетаєв рахував на Пінин страх, то він рахунок міг покинути, бо у Піні було щось іще, крім страху.

Але, нарешті, настав таки той день, як уже ніщо не перешкоджало.

Ввечері тягнули жеребок і він випав Сердюкову.

Ні Сердюков, ні ми з цього приводу нічого особливого не виявили. Сердюкову так Сердюкову, комусь мусіло випасти. Що було у Сердюкова та й у нас всередині — це інша річ, але зверху всі ми були серйозні, діловиті і хіба що занадто хапливі. Та Тимошка ще, як людина безпосередня, не видержував тону; то співав цілий день, то прощався з товаришами по камері, то задумувався так, що не чув, як його шарпали.

Уночі, о першій годині, на знак Піні ми тихо підвелися й по одному стали залазити під нари, поклавши замість себе зарані наготовлене опудало. Піня заліз останній.

Між іншим пам'ятаю, що ще там, під нарами, при невеличкому світлі лампи я звернув увагу на його очі. У них був такий вираз, якого я не бачив і в царевича Піні; напружено-хиже, мало не жорстоке, гостре, все помічаюче й ніби нічого не бачуче. Але приглядатись не було коли.

Наш підкіп виходив з-під фундаменту. Фундамент же був виведений так, що біля його попід усім будинком тюрми ішов досить широкий рівчак, немов іще один коридор. У цьому коридорі перед діркою підкопу ми всі зупинились. У дяді Дум-Дума в руках був електричний лихтарик, що кидав сліпучий сніп молочного світла на вогкі чорні стіни рівчака. Чи від цього світла, чи чого іншого у всіх обличчя здавались дуже блідими, а очі надзвичайно блискучими.

Балакали пошепки. У Сердюкова в руках був револьвер, один на всіх. Але стріляти з нього Сердюкову можна було тільки тоді, коли він повалить вартового на землю, приставивши револьвера до самого тіла. Тоді і звук буде приглушений і шансів більше за те, що не промахнеться.

— Ідіть! — прошепотів Піня.

Сердюков якось поривчасто й мовчки потиснув нам руки і, ніби впавши додола, поліз у дірку підкопу. У мене ще довго після того, як зникли в дірі його ноги, стояло перед очима його гарне, розумне лице, скривлене якоюсь непотрібною гримасою посмішки. План був такий: Сердюков проріє вихід на поверхню, вернеться, тоді ми всі поліземо за ним. Вистромивши голову з підкопу, він піджидає вартового. Коли той рівняється з ним, вискакує, кидається на нього, а ми всі біжимо в ярок. Там слухаєм; як не буде вистрілу револьвера, або не прибіжить він сам, тікаємо без нього.

Тихо було, як у домовині, ні одного звуку, ні свисту вартових, ні шороху вітра, нічого, що звичайно чути найглупішої ночі в камері. Тільки наше дихання та свист у носі Залетаєва (Залетаєв чисто виголився, підстригся, вимився, зачесався, але все-таки справляв вражіння кошлатого). Дядя Дум-Дум кутив цигарку за цигаркою, так що Тимошка мусів йому порадити покинути, бо з дірки підкопу повалить такий дим, як з фабричного димаря. Ал дядя підморгнув і закутив нову цигарку об недокурочок старої.

Піня стояв коло мене і я бачив, як він напружено витягував шию і сторожко водив нею, немов гадюка, що чує небезпеку. Залетаєв щось зашепотів Голубову.

— Ша там! — строго крикнув Піня.

Залетаєв різко повернувся в бік Піні, але Голубов потягнув його за руку і він нічого не сказав.

Піня ж навіть не помітив руху Залетаєва і слухав. Потім тихенько поліз нагору, щоб спитати, як у камері.

В цей час якраз виліз з дірки Сердюков. Він мав дикий, трохи не божевільний вигляд. Весь у землі, з розчучвереним волоссям, з бігаючими, напруженими очима, задиханий.

— Що? Що таке?! Що?!

Сердюков сперся об стіну.

— Пропало, товариші! — переривчастим, судорожним шепотом заговорив він. — Не можна. Нас, здається, накрили. Там салдати.

Ми похололи.

— Ви бачили? — спитав дядя Дум, наводячи на Сердюкова лихтар.

Сердюков примружився.

— Я не бачив... Так, я бачив. Там рух... Вартовий стоїть біля будки і не рушиться... Я не знаю.. Помоему, неможливо... Я бачив три чи чотири фігури, що рухалися біля стіни... Нас видав хтонебудь... Що робити тепер, що робити?

— Та ви бачили салдат?! — раптом люто визвірився Голубов. — Говоріть ви, чорт би вас узяв!

Сердюков неспокійно закліпав од світла й розсердився:

— Говорю ж вам, що бачив... Ради бога, одведіть ваш лихтар, він мені ріже очі!..

Дядя Дум-Дум напямив світло на стелю, але воно все ж таки зачіпало лице Сердюкова з вимазаним у чорне носом і щокою, з чудними, розтеряними, дикими, підозрілими очима.

— Та ви, мабуть, помилились, товаришу, — протиснувся наперед Тимошка. — Підіть ще раз. Та швидше... Що ж це таке? Дірка там... Вартовий зразу побачить... Ах ти ж господи, хіба можна так. Ідіть!

— Та не можна... Я не піду... Я не можу... Ми всі загинемо... Це абсурд... Я вам кажу, там салдати. Це безумство іти... Нам треба подумати — гаряче зашепотів Сердюков.

— Та що думати! — зашипів Залетаєв. — Ви просто злякались, чорт вас забори, от і все! Ви — боягуз паршивий! дрянй! Ідіть, ви витягнули жеребок, ідіть зараз же.

Сердюков притулився всією спиною до стіни й не рушився. З виразу його лица було видно, що він ні на крок не відступить з свого місця, хоч би його різали.

— Я не піду... Це безумство... — бурмотів він і це викликало сліпу, звірячу лють проти нього. Хотілось одідрати його від стіни і втокмачити головою в дірку — лізь!

У рівчаку піднявся кошмарний, повний непотрібної ненависти, страху, безпорадності гомін. Один шипів, що треба кидати вдруге жеребок, другий тряс за барки Сердюкова, третій рознімав їх і лякливо озирався. Було таке чуття, ніби нас зараз же захоплять усіх.

І от в цей мент, памятаю, мене хтось сильно одпихнув до стіни і проліз наперед. Це був Піня.

— Що тут таке? Ша! Ви сказались, чи що!? — голосним шепотом крикнув він. — Залетаєв, я вам кажу, киньте, ша! Дайте я скажу. Ну?!

У голосі його було щось таке, що примусило всіх мимоволі замовкнути. Чулось, що чоловік з таким голосом має підставу так говорити, має щось сказати і скаже те, що нас вирятує. Навіть Залетаєв на мент замовк, не то здивований, не то обурений, не то чекаючи.

— Дайте сюди ваш револьвер! — коротко сказав Піня Сердюкову. У цей мент світло лихтаря упало на всю його невеличку постать. Він весь дрібно-дрібно дрижав, як дрижить будинок, під яким скажено проноситься поїзд. Сіренькі очі були поширені і чоловічок у них гостро й чудно чорнів.

Сердюков машинально, покірно подав револьвер. Піня взяв і повернувся до нас.

— Щоб мені тут було тихо! я піду замість товариша Сердюкова. Ша! Я подивлюсь і прийду сказати. Потім полізете вже ви. Але ша, бо нас заберуть. Я вже йду.

І він поліз у дірку. Настало гнітюче мовчання, серед якого було чути тільки легке шарудіння землі і норі та наше дихання. Сердюков, як прибитий до ганебного стовпа, стояв, зігнувшись, поглядаючи роз-

теряними, напівбожевільними очима. Останні похмуро й непорушно стояли на своїх місцях. Навіть дядя не курив.

Хвилини через три з'явився Піня. Перед тим, як говорити, видихнув кілька раз повітря з грудей, як людина, що задихається від чогось.

— Там ніяких салдатів нема... Там же тихо... Вартовий ходить... Ми можемо іти... — Залетаєв умить ступив до Сердюкова і з грізною рішучістю проговорив.

— Сердюков, ідіть.

Але Сердюков мовчав і так само моторошно дивився на нас.

— Залетаєв! — мало не крикнув раптом Піня, — хто тут командор, ви чи я? Дайте спокій товаришу Сердюкову. Раз я кажу, що я йду, то я таки йду. Що ви хочете тут, що? Щоб наша справа погинула, так? Ви цього хочете? Раз я вам кажу мовчати, то мовчати мені тут! Хто тут староста?! Ша!... Ставайте всі в рядки! Залетаєв на самий зад! Ну?

Залетаєв скажено шарпнувся і мовчки став на самий перед.

— Залетаєв, я вам кажу: ідіть назад! Ви найдужчий, вам нада назад. Ну?..

— Залетаєв, ідіть, ідіть, ради бога, дайте спокій, — зашепотіли інші.

— Та з якої речі я назад?! — стріпнувся він усім тілом. — Не хочу!

— А я таки хочу, щоб ви назад! — прошипів Піня з дивною, невиданою у нього силою. — І ви мені підете. Коли вам староста говорить, що ви підете, то це таки так і буде. Ну?

І раптом Піня підняв револьвер і націлився в Залетаєва. Було темно й не видно лиця Піні, але з голосу, з витягнутої руки чулося, що це зовсім не жарт, що ще хвилина і він вистрілить.

— Залетаєв! Ідіть же, чорт вас забери, ідіот подлий! — з очаєм крикнув Голубов.

І Залетаєв мовчки, покiрно, нахиливши голову, протиснувся і став туди, куди наказав староста.

Хвилини через п'ять, коли я, вирвавшись з дiрки, вилазив за дядьком Дум-Думом на поверхню землі, в чотирьох кроках від себе я побачив чорно-сiру масу, яка хрипіла, люто качалась по землі, з неї виривався пронизуватий крик. — Сюди-а! А-а! А-а!

І в промежках скажених крик і гупання по чомусь м'якому.

За стіною всередині тюрми уже тривожно й тяжко нісся свист, чулись постріли, крики, тупотіння ніг.

Я прожогом злетів у яр.

Піні нічого було чекати. Навалившись як прийшлося в екіпаж, ми ударили по конях і щосили погна́ли по темному полю.

Пізніше нам переказали з тюрми, що старосту Піню було убито в ту ніч прикладами винтовок. Він з такою силою обхопив разом з рушницею ногу вартового, так міцно уп'явся зубами в тіло, що трое дозорців не могли одірвати його. Прийшлося приглушити його, але, приглушуючи прикладами, не розраховували сили ударів і вбили.

1 руб 32 коп

(1986)

РА

767

РЛ767

В. Винниченко

ТАЛІСМАН

